

O‘ZBEK XOREOGRAFIYASI OBRAZI XALQ RUHINING AKSI SIFATIDA: UCHTA ASOSIY RAQS MAKTABI MISOLIDA

Useinova S.E.

O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi “Xoreografiya jamoalari rahbari” kafedrası
pedagogi, Toshkent, O‘zbekiston Respublikasi
susannauseinova2@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20570493>

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek xoreografiyasi obrazi ayollar o‘zbek raqsining uchta asosiy maktabi — Farg‘ona, Buxoro va Xorazm maktablari misolida ko‘rib chiqiladi. Har bir raqs an‘anasida plastika, ijro uslubi, milliy libos, musiqiy material va badiiy obraz o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tadqiq etiladi. Maktablarning oqqush, burgut va bulbul obrazlari bilan ramziy taqqoslanishiga alohida e‘tibor qaratiladi, bu obrazlar O‘zbekiston hududiy xoreografik madaniyatining xarakteri, hissiy tabiati va estetik xususiyatlarini aks ettiradi. Muallif o‘zbek raqsi nafaqat sahna san‘ati, balki xalqning ma‘naviy dunyosi, tarixiy xotirasi va badiiy dunyoqarashining ham ifodasi ekanini ta‘kidlaydi.

Kalit so‘zlar: xoreografiya, ayollar raqsi, plastika, milliy libos, badiiy obraz, xoreografik san‘at, o‘zbek raqsi, xarakter, ijro uslubi.

O‘zbek milliy raqsi Sharqning eng qadimiy va eng nafis san‘at turlaridan biridir. Asrlar davomida u xalqning ma‘naviy madaniyati, dunyoqarashi, tabiatga munosabati, insonning ichki go‘zalligi va milliy mentalitetining aks-sadosi sifatida shakllangan. O‘zbek raqsining har bir harakatida ramziylik, hissiy mazmun va xalq falsafasi bilan boyitilgan muayyan badiiy obraz mujassam. Mazkur maqolada o‘zbek xoreografiyasi obrazi ayollar o‘zbek raqsi misolida ko‘rib chiqiladi, chunki aynan ayollar ijrochilik an‘anasi plastik madaniyat, imo-ishoralarning ifodaliligi, milliy libos xususiyatlari va o‘zbek raqs san‘atining badiiy estetikasini yorqin namoyon etadi. O‘zbek raqsi hech qachon musiqa, libos, she‘riyat va tarixiy muhitdan ajralgan holda mavjud bo‘lmagan. Shu sababli O‘zbekistonning har bir raqs maktabi o‘ziga xos badiiy til, ijro uslubi va sahna obraziga ega bo‘lgan. O‘zbek raqsining uch yirik maktabi shakllanishining tarixiy asosini Qo‘qon xonligi, Buxoro amirligi va Xiva xonligi tashkil etgan. Aynan shu madaniy markazlar hududida Farg‘ona, Buxoro va Xorazm o‘zbek xoreografiyasi maktablari shakllangan.

Har bir maktab o‘z hududining xarakteri, tarixi, xalqning ichki dunyosi va go‘zallik haqidagi badiiy tasavvurlarini aks ettiradi. Ularni uch go‘zal qush — oqqush, burgut va bulbul bilan qiyoslash mumkin. Bu obrazlar har bir raqs an‘anasining hissiy tabiati va plastik estetikasini yanada chuqurroq ochib beradi.

Farg‘ona o‘zbek raqs maktabi poklik, mayinlik, ayollik va ichki uyg‘unlik ramzi bo‘lgan oqqush obrazi bilan bog‘lanadi. Bu maktab uchun plastikaning yumshoqligi, harakatlarning nafisligi va sokin hissiylik xosdir. Hatto ritmik va quvnoq raqslarda ham yengillik va bosiqlik hissi saqlanib qoladi. Raqsga tushuvchi go‘yo sahnada suzib yurgandek taassurot uyg‘otadi, uning harakatlari esa tabiiy go‘zallik va ichki xotirjamlik bilan to‘la. Farg‘ona raqsida qo‘l panjalari harakatlari alohida ifodaviylik kasb etadi. Barmoqlar gul yaproqlaridek yig‘iladi, qo‘l panjalarining mayin aylanishlari esa oqimlilik va uzluksiz harakat hissini yaratadi. Gavda Farg‘ona maktabiga xos plastik chegaradan chiqmagan holda olijanob barqarorlikni saqlaydi.

Farg‘ona raqsining texnik murakkabligi ko‘plab aylanishlarda namoyon bo‘ladi, ular barqarorlik, yengillik va plastik uyg‘unlikni saqlashni talab qiladi. Gavdaning egilishlari ham

mavjud, biroq ular keskinliksiz va ortiqcha urg'usiz yumshoq tarzda bajariladi. Farg'ona libosi yengilligi va nafisligi bilan ajralib turadi. Unda oq, sutrang, pushti va mayin havorang kabi och tuslar ustunlik qiladi. Xan-atlas, adras, bekasam kabi an'anaviy matolar hamda yengil shifon materiallar qo'llaniladi. Ko'ylak ustidan baxmal yoki milliy matolardan tikilgan kamzul va choponlar kiyiladi. Raqqosaning boshida odatda gul naqshlari bilan qo'lda tikilgan "iroqi" do'ppisi bo'ladi. Sochlar uzun o'rim qilib, an'anaviy tarzda oltita qilib o'riladi. Obraz sirg'alar, marvarid taqinchoqlar va milliy bezaklarning nozik unsurlari bilan to'ldiriladi. Maqom janridagi raqslarda libos yanada og'irroq va boy bezatilgan bo'lishi mumkin bo'lib, ayolning ijtimoiy mavqeyini ta'kidlaydi.

Buxoro maktabi buyuklik, qadr-qimmat va ichki kuch timsoli bo'lgan burgut obrazi bilan bog'lanadi. Buxoro raqsi plastikasida Buxoro amirligi saroy madaniyatining ta'siri seziladi, unda olijanoblik, qomat va maqom alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Buxoro raqsi uchun qo'llarning aniq va keskinroq holatlari, cho'zilgan barmoqlar, ochiq yelkalar va pozalarning statikligi xosdir. Gavdaning murakkab egilishlarida ham barqarorlik va ichki yig'inlik hissi saqlanib qoladi. Asosiy ifodaviylik qomat, nigoh va qo'l plastikasi orqali yetkaziladi. Mimika esa olijanob bosiqlikni saqlaydi. Aynan Buxoro raqsida texnik virtuozlik ayniqsa yorqin namoyon bo'ladi. Unga ko'plab aylanishlar, chuqur gavda egilishlari, sakrashlar, past pozalarga keskin o'tishlar va murakkab koordinatsiya xosdir. Texnik jihatdan boy bo'lishiga qaramay, raqs ulug'vorlik va qadr-qimmatni saqlab qoladi. Buxoro libosi o'zbek xoreografiyasidagi eng boy liboslardan biri hisoblanadi. Uning asosini asl charmdan bo'lgan naqshlar ustidan zar iplar bilan tikilgan og'ir matolar tashkil etadi. Aynan libosning og'irligi ko'p jihatdan harakatlarning sekin, salobatli va ulug'vor uslubini shakllantirgan. Libosda oltinrang, bordo, to'q yashil va chuqur ko'k tuslar ustunlik qiladi. Raqqosalar "peshonabond" bosh kiyimi, sirg'alar, marjonlar va an'anaviy taqinchoqlar taqadilar. Qo'llarda esa raqs davomida qo'shimcha ritm yaratuvchi jarangdor qo'ng'iroqchalar – zanglar bo'ladi. Buxoro raqqosasi obrazi mag'rur, salobatli va olijanob sharq malikasi yoki malikani eslatadi.

Xorazm maktabi o'zbek raqs yo'nalishlari orasida eng erkin, hissiyotga boy va jo'shqin maktab hisoblanadi. Uni yorqin, kuylovchi va xarizmatik bulbulga qiyoslash mumkin. Agar Farg'ona maktabi sokin suvni eslatsa, Xorazm maktabi olov, harakat va tirik hissiy energiya bilan bog'lanadi. Xorazm raqsi uchun plastik erkinlik, hissiy ochiqlik, sho'xlik va butun gavdaning ifodali ishlashi xosdir. Bu yerda qo'llar, yelkalar, gavda, bosh va mimika faol harakat qiladi. Xorazm raqsida qo'llarning sinq holatlari, yopiq va ochiq pozalar orasidagi erkin o'tishlar, shuningdek barmoqlari pastga qaratilgan qo'l panjalarining o'ziga xos plastikasi mavjud. Xorazm raqsidagi gavda egilishlari keskinlikka emas, balki plastika, oqimlilik va hissiy erkinlikka asoslanadi. Ijro uslubi go'yo raqs aynan ijro jarayonida tug'ilayotgandek jonli improvizatsiya taassurotini yaratadi. Xorazm xoreografiyasida mashhur "Lazgi" raqsi alohida o'rin egallaydi va u Xorazm raqs san'atining ramziga aylangan. 2019-yilda "Lazgi" raqsi UNESCOning Insoniyat nomoddiy madaniy merosi representativ ro'yxatiga kiritildi. Bu o'zbek raqs san'atining xalqaro miqyosdagi noyobligini e'tirof etish bo'ldi. Xorazm libosi yorqinligi va ranglarining boyligi bilan ajralib turadi. Unda olov, energiya va bayramni eslatuvchi qizil, to'q sariq va oltinsimon sariq tuslar ustunlik qiladi. Raqqosalar tangachalar bilan bezatilgan "taxya" bosh kiyimini, shuningdek sahna obrazining muhim qismi bo'lgan "pat" dekorativ patini taqadilar. Ko'krak bezaklari va zanglar ham metall unsurlar bilan bezatiladi. Raqs davomida qo'ng'iroqchalar qo'shimcha ovoz jo'riligini yaratib, musiqiy ritmning bir qismiga aylanadi va ijroning hissiyligini kuchaytiradi.

O‘zbek xoreografiyasi sharqona estetika, islom madaniyati va saroy odobi ta‘sirida shakllangan. Shu sababli o‘zbek raqsida qo‘pollik va ortiqcha ochiq namoyishkorlik yo‘q. O‘zbek raqsining asosiy xususiyatlari bosiqlik, ayol obraziga hurmat, imo-ishoralarning ramziyligi, ko‘z ifodasi va qo‘llarning nafis plastikasi hisoblanadi. Go‘zallik tananing ochiqqligi orqali emas, balki ichki holat, ijro uslubi va badiiy obraz orqali namoyon bo‘ladi. Milliy libos ham ushbu xususiyatlarni ta‘kidlaydi. Raqqosalar albatta oyoqlarni yopib turuvchi maxsus sharovar – lozim kiyadilar. Libosning pastki qismi milliy libosning muhim unsuri bo‘lgan jiyak bilan bezatiladi. Shunday qilib, o‘zbek raqsi nafaqat sahna san‘ati, balki xalqning ma‘naviy madaniyati, estetikasi, tarixiy xotirasi va badiiy dunyoqarashining ham ifodasidir.

Farg‘ona, Buxoro va Xorazm o‘zbek raqs maktablari o‘zbek xalqining tarixi, madaniyati va dunyoqarashining noyob aksidir. Har biri o‘ziga xos plastika, musiqiylik, ijro uslubi va badiiy obrazga ega. Farg‘ona maktabi mayinlik, poklik va uyg‘unlikni ifodalovchi oqqushga o‘xshaydi. Buxoro maktabi buyuklik, qadr-qimmat va ichki kuch timsoli bo‘lgan mag‘rur burgutni eslatadi. Xorazm maktabi esa erkinlik, hissiylik va jo‘shqin energiyani mujassam etgan yorqin bulbul bilan qiyoslanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimova R. Z. *Ферганский танец*. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1973.
2. Karimova R. Z. *Хорезмский танец*. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1975.
3. Karimova R. Z. *Бухарский танец*. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1977.
4. Avdeyeva L. A. *Танцевальное искусство Узбекистана*. — Toshkent: O‘zSSR Davlat nashriyoti, 1960.
5. Avdeyeva L. A. *Из истории узбекского национального танца*. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2001.